

LAIMUTĖ ADOMAVIČIENĖ

Ar Auginančioji literatūra – istorija?

Kęstutis Urba, *Auginančioji literatūra: XX a. lietuvių vaikų literatūros tyrimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, 340 p., ISBN: 9789986398639

Leidinio *Auginančioji literatūra* viršelio anotacijoje keliamas diskusinis klausimas: ar šie Kęstučio Urbos tyrimai, sudėti į knygą, galėtų būti laikomi „subjektyvia, bet įžvalgia ir įtaigia XX a. lietuvių vaikų literatūros istorija“? Vienas didžiausių šių tyrimų privalumų yra tas, kad stambiu planu pateikiamas XX a. lietuvių vaikų literatūros procesas, nubrėžiant tris raidos etapus: „Šviečiamųjų intencijų vaikų literatūra“, „Vaikiškumo ir paaugliškumo atvertys“, „Žodžio meno viršenybė, arba daugiaplanė vaikų literatūra“. Į solidžiai brandų veikalą Urbos atrinkti ir sudėti tie mokslo straipsniai, kurie išryškina lietuvių vaikų literatūros karkasą – tris minėtus pagrindinius tarpsnius. Šiuos tarpsnius reprezentuoja autoriaus pasirinkti mėgstami žymiausi kūrėjai, jų tekstų analizė ir interpretacijos, žanrai. Veikalas gerai struktūruotas, parašytas laikantis chronologinio principo. Pasak mokslininko, literatūros dinamikai įtakos turi pirmiausia besikeičiantis rašytojų požiūris į vaikų literatūrą (vieno iš trijų pradų: pedagogikos, psichologijos ar meno dėsnių dominavimas), bendroji lietuvių literatūros situacija (autorių vaikų literatūrą vertina bendrosios literatūros kontekste), istorinės aplinkybės, užsienio literatūra (originalieji tekstai ar vertimai).

Auginančioji literatūra iškelia vis dar opią problemą – iki šiol nėra lietuvių vaikų literatūros istorijos, parašytos po Nepriklausomybės atkūrimo. Be reikšmingos Bernardo Brazdžionio istorinės apybraižos *Lietuvių vaikų literatūra* (1942–1943), Vinco Aurylos monografiją *Vaikų literatūros istorija* (1986) Urba laiko „pirmąja ir vienintele lietuvių vaikų literatūros istorija“ (p. 8). Tiesa, ši istorija jau senstelėjusi dėl kai kurių sovietmečiu „privalomų“ kūrėjų, kūrinių vertinimų, tarybinės atributikos. Vaikų literatūros istorijos situacija kartoja: verta prisiminti, kad Auryla leidinio pratarmėje taip pat apgailestavo, kad iki šiol

nėra visuminio vaizdo („Tačiau iki šiol dar neturėjome lietuvių vaikų literatūros istorijos, nors ši disciplina dėstoma aukštųjų mokyklų humanitariniuose fakultetuose [...]“; p. 7). Vaikų literatūros specialistas Urba viliasi, kad *Auginančioji literatūra* bus reikšmingas darbas „nuosekliai vaikų literatūros istorijai, kurią rašys jaunesniosios kartos mokslininkai“ (p. 10). Be abejo, *Auginančiosios literatūros* autorius svariu veikalu pats bando pildyti esamą spragą. Leidinio „Pratarmėje“ užfiksuota mintis: būtina telkti vaikų literatūros tyrėjus bendram projektui – lietuvių vaikų literatūros istorijos rašymui.

Negausūs lietuvių vaikų literatūros tyrimai (iš išleistųjų per pastaruosius dvejus metus minėtina Loretos Jakonytės monografija *Šėimos vaizdinys sovietmečio lietuvių literatūroje vaikams*, 2015) atspindi ne pačius geriausius metus išgyvenančią vaikų literatūros tyrimų situaciją. Naujausia akademinė *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė* (projekto autorius Juozas Girdzijauskas, sudarytojas Rimantas Skeivys, 1–2 knygos, 2010–2011) vaikų literatūrai aptarti neskiria atskiro straipsnio. Baltistikos ir lituanistikos centrų studentams skirtoje *Trumpoje lietuvių literatūros istorijoje (A Brief History of Lithuanian Literature)*, sudarytoja Dalia Kuizininė, 2015) lietuvių vaikų literatūros raidą skyriuje „Lietuvių vaikų literatūros istorija“ glaustai pristato Asta Gustaitienė.

Solidų Urbos veikalą sudaro „Pratarmė“, „Įvadas“ ir trys stambūs jau minėti skyriai, taip pat „Bibliografinės pastabos“, „Literatūra“, „Pavardžių rodyklė“, bet pasigedau santraukos vertimo į užsienio kalbą. Aptariamą knygą sudaro 12 mokslo straipsnių (kai kurie jų praauga mokslo straipsnių ribas), naujai skelbiamas Urbos disertacijos „Lietuvių vaikų dramaturgija“ (1985) pagrindu parašytas tekstas apie lietuvių dramaturgiją Voroneže „Pirmosios lietuvių vaikų pjesės“. Kiti dažniausiai parašyti konferencijų ar ankstesnių publikacijų pagrindu, tačiau apauginti nauja faktografinė medžiaga, interpretacinėmis išvalgomis („Nevaikiška Stepo Zobarsko proza vaikams“, „Kuršių nerija lietuvių vaikų prozoje“, „Išėivijos vaikų prozininkė Nijolė Jankutė“, „XX a. antrosios pusės apysaka paaugliams“, „Perkeltinių prasmų, arba pasipriešinimo, literatūrinės pasakos“, „Priešpriešų prasmės Vytautės Žilinskaitės pasakose“, „Poetinės pjesės vaikams“). Urba – savikritiškas, reiklus savo tekstams mokslininkas. Literatūrologas turi gerą retą savybę – grįžti prie senų skelbtų raštų ir juos tobulinti, auginti tarsi medį. Viršeliui dizainerė Deimantė Rybakovienė skoningai panaudoja stilizuotą medį, taip paryškindama lietuvių vaikų literatūros emblema tapusią medžio simboliką. Jei prisimintume ne vienerius metus trunkantį projektą „Augu

skaitydamas“, kurio tikslas – skatinti vaikus skaityti, galėtume tarti, kad Urbos kaip tyrėjo vidinė intencija papildė didžiąją vaikų literatūros misiją – auginti jaunąjį skaitytoją.

Šis brandus veikalas – neįkainojama medžiaga būsimai lietuvių vaikų literatūros istorijai. Šiuo požiūriu itin vertingi trijų pagrindinių skyrių poskyriai (p. 19–23; 153–156; 263–266), kuriuose glaustai ir dalykiškai perteikiami būdingiausi atskiro tarpsnio bruožai, svarbiausi kūrėjai, kūriniai. Šiuos poskyrius išplėtojus, dabartinė mini istorija įgytų panoraminį matmenį. Be daugybės privalumų, leidiniui labiausiai ir stinga platesnio žvilgsnio, detaliai aprėpiančio visą XX a. literatūros lauką. Skyrius „Šviečiamųjų intencijų literatūra“ apima didesniąją XX a. dalį, laikotarpį, kai vaikų literatūroje vyravo pedagoginis, didaktinis pradai. Pirmojo skyriaus poskyryje kaip vaikų literatūros istorijos pradžia fiksuojami 1904 m., kai buvo panaikintas spaudos draudimas. Autorius aptaria to laikotarpio žanrinę raidą, iškiluosius rašytojus ir jų kūrinius, etapo pakilimo viršūnę – apie 1933–1936 m. (p. 20). Pirmasis etapas baigiamas ketvirtuoju XX a. dešimtmečiu. Vertinant didaktine intencija sukurtus kūrinius, verta įsiklausyti į Urbos opinį, jog didaktika vaikams skirtame tekste „nėra keiksmažodis. Svarbu autoriaus meistrystę tą pamokymą paslėpti po patraukliu apvalkalu“ (p. 22). Skyriaus „Vaikiškumo ir paaugliško atvertys“ poskyryje teigiama: „Po slogaus, ideologizuoto pokario dešimtmečio (1945–1955) prasidėjo vienas turtingiausių, žaismingiausių lietuvių vaikų literatūros tarpsnių“ (p. 153). Gaila, kad vaikų literatūros specialistas atsisakė pokario dešimtmečio literatūros vertinimo. Sovietmečiu kurtos vaikų literatūros (Kosto Kubilinsko, Salomėjos Nėries, Petro Cvirkos ir kt.) nauji vertinimai labai reikalingi. Skyrius „Vaikiškumo ir paaugliško atvertys“ apima 1956–1975 m., viršukalne laikant XX a. 7-ojo dešimtmečio vidurį: atgimsta pasakos – stilizuotos ir originaliosios – žanras, atrandami tautosakos lobiai. Stinga nors kiek platesnio dramaturgijos aptarimo (paminimos tik Violetos Palčinskaitės pjesės–pasakos). Trečiojo skyriaus „Žodžio meno viršenybė, arba daugiaplanė vaikų literatūra“ poskyryje pažymima, kad šis lietuvių vaikų literatūros raidos tarpsnis apima XX a. 8–9-ąjį dešimtmečius, o jo pagrindiniai bruožai – dviejų literatūros laukų (vaikų ir suaugusiųjų) suartėjimas, poezijos ir pasakų dviplaniškumas, dvejopas adresatas, novatoriškas folkloro panaudojimas. Tokiai naujoviškai lietuvių vaikų literatūros koncepcijai, pasaulinę vaikų literatūrą puikiai išmanančio literatūrologo nuomone, veikiau- siai įtakos turėjo ir užsienio vaikų literatūra (p. 265).

Veikale, be daugybės nepaminėtų Lietuvos rašytojų vaikams, ypač pasigedau išėivijoje vaikams kūrusiųjų apžvalgos. Egzodo literatūros istorija nėra stiprioji Urbos pusė. Tiesa, autorius, kalbėdamas apie Jankutės prozą (žr. „Išėivijos vaikų prozininkė Nijolė Jankutė“), išdėsto Gražinos Slavėnienės straipsnio „Lietuvių egzodo vaikų literatūros raidos bruožai“ tezes. Vertėtų straipsnį papildyti naujais iš Lietuvos pasitraukusių ir DP stovyklose debiutavusių autorių vardais: brolių Adolfo ir Jono Mekų, Juliaus Kaupo, kitų. Urba iš egzilio rašytojų išskiria Stepą Zobarską ir Jankutę. Viename interviu *Auginančiosios literatūros* autorius teigia: „Prisipažįstu, kad į egzodo vaikų literatūrą esu gilinęs per menkai. Mano knygoje aptarėtoji S. Zobarsko ir N. Jankutės kūryba bene labiausiai intriguavo, jai ir skyriau daugiau dėmesio. Kai vartau profesoriaus Vinco Aurylos sudarytas lietuvių egzodo vaikų literatūros antologijas, jaučiu, kad daug kas ten jau tėra tik literatūros istorijos faktai.“¹

Ilgametis Urbos darbas rengiant mokyklinius vadovėlius (tai rodo ir jo mokslinių tyrimų sritys – vaikų literatūra, literatūra mokykloje) akivaizdus ir veikalo tekstuose: dažniausiai straipsnio pabaigoje svarstoma, ar verta naujai perleisti vieną ar kitą kūrinį. Nuo pat pradžios skaitytojas įtraukiamas į aptariamą knygą meninės vertės ir išlikimo svarstymus: ar išliks knyga laiko išbandyta klasika, ar liks tik istorijos faktas? Tyrėjas svarsto: „Deja, vargu ar meniškai įtaigios, profesionalios J. Kunčino apysakos išliks paauglių skaityboje.“ Priežastis – „sovietinių realijų tinklas darosi ir darysis vis sunkiau suvokiamas, tad rasis gausių komentarų, paaiškinimų būtinybė“ (p. 242). Ar sovietmečiu sukurtos alegorinės pasakos – Vytauto Petkevičiaus *Molio Motiejus – žmonių karalius*, Eduardo Mieželaičio *Miško pasaka*, Kazio Sajos *Už nevarstomų durų* – bus skaitomos ateinančių kartų? Problema glūdi Ezopo kalboje: „Jaunas, o ypač literatūriškai neišprusęs skaitytojas (vaikas, paauglys) dažnai ne tik nejaučia poreikio, nededa pastangų, bet ir, stokodamas žinių, gyvenimo patirties, neturi galimybės atpažinti laiko kodų, alegorinių užuominų, paslėptų prasmių“ (p. 285). Šios recenzijos autorė prisimena save, mokyklinukę, su pasimėgavimu godžiai skaitančią šias pasakas ir net neįtariančią apie paslėptas prasmes. Pritariu Urbai, kad iš tiesų, nepaisant pasakų daugiaplaniškumo, dvejojo adresato ir Ezopo kalbos, pasakos siužeto dinamika ir įdomumas – esminis dalykas, dėl kurio šios pasakos bus skaitomos. Trečiame skyriuje tyrėjas iškelia svarbią hipotezę, kad „per visą

1 „Perpildytose lentynose – brandžių kūrinių stygius“, Violeta Juodelienė kalbina Kęstutį Urbą, *Kauno diena*, 2016 02 28, prieiga internetu: <http://www.kamane.lt/layout/set/print/Spaudos-atgarsiai/Literatura/Perpildytose-lentynose-brandziu-kureju-stygius> [žiūrėta 2016 10 10].

sovietinės okupacijos laikotarpį vaikų literatūra buvo santykinai laisvesnė už suaugusiųjų literatūrą“, išskyrus diktatorišką stalininį laikotarpį (p. 267). Knygoje aprėpiamos visos literatūros rūšys, tačiau mažiausiai dėmesio tenka poezijai ir dramaturgijai. Iš poezijos į Urbos akiratį patenka tik Kazio Binkio poema *Kiškių sukilimas*. Išryškėja autoriaus mėgstami autoriai, žanrai ir tematika: Šatrijos Raganos, Prano Mašiotas proza, apysakos žanras.

Įdomių įžvalgų autorius pateikia straipsnyje „Prano Mašiotas kūrybos pakilimas“ apie nevienareikšmiškai vertinamus jo vertimus, aktualinant nepakankamai ištirtą tuometinę vertimų situaciją Lietuvoje, kuomet versta ne iš originalų, o originalūs tekstai trumpinti, pakeisti jų veikėjai. Urba, pristatydamas ir aptardamas verstines Mašiotas knygas, kelia klausimus dėl neatrastų rankraščių: „Buvo pasklidusi žinia, kad nemažai išverstų rankraščių liko neišleista (tokios prielaidos šaltinis – knygose esantys būsimų vertimų anonsai), bet iki šiol tokių rankraščių nerasta (galbūt tas knygas P. Mašiotas tik rengėsi versti?)“ (p. 98–99). Taip pat išsamų tyrimų laukia atviras klausimas, koks šio produktyvaus vaikų rašytojo vertimų santykis su originalo tekstais (p. 99). Be to, iki šiol nėra Mašiotui skirtos monografijos: „Išties tik monografijoje būtų galima išsamiai išnagrinėti gausią ir turiningą P. Mašiotas kūrybą, atsekti ilgo ir spalvingo jo gyvenimo kelio ir veiklos detales, pasaulėžiūros atspalvius“ (p. 69). Gal mokslininkas ateityje imtųsi jos, nes turi didžiulį įdirbį? Veikale apgailestaujama, kad monografinių tyrimų stinga ir apie kai kuriuos iškilus rašytojus, pavyzdžiui, Vytautę Žilinskaitę.

Išskirtinis *Auginančiosios literatūros* skyrius – praaugęs mokslo straipsnio apimtis apysakos žanro tyrimas. Apysaka – labai populiarus paauglių literatūros žanras ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Imponuoja mokslininko gebėjimas aprėpti gausų kūrinių, skirtų jaunesniems paaugliams, barą (didžiulė krūva knygų – apie 80), perteikti žanro raidą, ją chronologiškai sisteminti (sukurtos sovietmečiu; sukurtos po 1990) ir klasifikuoti (epinė, lyrinė apysakos), aptarti tematiką (dabarties, praeities) iškeliant ryškiausias rašytojus, kūrinius. Tiesa, už apysakos žanro tyrimo lauko pasiliko išėivijoje kurti tekstai, vyresniems paaugliams skirtos apysakos, pirmojo pokario dešimtmečio apysakos (kaip minėta, šio laikotarpio autorius sąmoningai atsisakė dėl tuo metu privalomo „vadinamojo socialistinio realizmo kanono“; p. 200), taip pat – fantastinės ir detektyvinės apysakos. Kaip autoriaus pastebėta „Pratarmėje“, labiausiai jį domina radikalūs literatūros pokyčiai. Aptariant apysakos raidą tai akivaizdu, nes kreipiamas dėmesys į temų (pvz., Holokausto), problematikos, struktūros naujumą.

Literatūrologas, aptardamas apysakos tikslinį adresatą (jaunesnio amžiaus paaugliai), pastebi, kad kai kuriose knygose netiksliai nurodomas adresato amžius „neretai būna reliatyvus ir diskutuotinas“ (p. 200). Skaitant veikalą, galvoje vis pakimba tas pats klausimas: ar nevertėtų naujai peržiūrėti termino „vaikų literatūra“ vartoseną ir su tuo susijusią painiavą?

Urba – puikus užsienio vaikų literatūros vertėjas (išvertęs ne vieną dešimtį rinktinių vaikų knygų iš anglų kalbos) ir specialistas, tad skaitant tekstus imponuoja sumanus tyrėjo lietuviškų tekstų lyginimas ne tik su nacionaline, bet ir su užsienio, Europos ir pasaulio, literatūra anglų, vokiečių, švedų, danų, rusų, lenkų ir kt. kalbomis. Šatrijos Raganos apysakos *Vincas Stonis* (1906) pažintinio klodo siejimas su auklėjamaisiais tikslais nėra unikalūs, teigia autorius: toks didaktizmo reiškimas charakteringas Selmos Lagerlöf pasakai *Stebuklingosios Nilso kelionės*, kuri buvo sukurta panašiu laiku (1906–1907) (p. 53). Jankutės kūrinių *Kelionė į septintą stotį* (1973) meninio pasaulio dviplaniškumą, herojų persikėlimus Urba lygina su Lewiso Carrollio apysaka-pasaka *Alisa Veidrodžio karalystėje* (p. 190–191). Grigorijaus Kanovičiaus apysakos *Dukart du* (1962) tematika (šeimos destrukcija, ją stebintis vaikas) susiejama su panašios tematikos, problematikos visuotine vaikų ir paauglių literatūra – Ericho Kästnerio *Dvynukėmis* ir Ruvimo Frajermano apysaka *Laukinis šuo Dingas, arba Apysaka apie pirmąją meilę* (p. 218). Tai – tik keli įtaigūs lyginamieji pavyzdžiai.

Autorius remiasi moksline literatūra lietuvių, anglų, rusų kalbomis. *Auginančiosios literatūros* tyrimai simboliškai pradedami Urbos tyrimų pradžia – disertacijos apgynimu 1984 m. ir baigiami 2013 m. Literatūrologas, ieškodamas autentiškos medžiagos apie Šatriją Raganą, Aldoną Liobytę, rėmėsi archyvine medžiaga, saugoma Lietuvos literatūros ir meno archyve, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje ar tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraščių skyriuje. Kai kur tyrėjas pasiremia laiškais iš asmeninio archyvo (iškalbingas mokinukės laiškas apie „Irkos tragediją“, p. 65) ar itin vertingais prisiminimais iš sovietmečio, pavyzdžiui, kai teko dalyvauti Rašytojų sąjungos Vaikų ir jaunimo literatūros sekcijos posėdyje ir svarstyti Petkevičiaus knygos *Molio Motiejus – žmonių karalius* likimą (p. 278).

Įdomu, kad *Auginančiosios literatūros* autorius polemizuoja su pirmosios istorijos autoriumi Auryla ir / ar pirmuoju istoriku Brazdžioniu, pastebėdamas, kad jų veikaluose nebūta kai kurių rašytojų vardų ar konkrečių kūrinių, kaip antai: Icchoko Mero, Zobarsko emigracinių pasakų (*Gandras ir gandrytė, Riestausio sūnus,*

Brolių ieškotoja), Mieželaičio pasakos *Neringa* ir kt. Urba supranta, kad kai kurių vardų Auryla negalėjęs tuo metu įrašyti dėl nepalankios istorinės situacijos... O kai kurių vardų įtraukimo aplinkybės kvestionuotinos.

Tiesa, veikalė neišvengta klaidų – kai kur stinga preziciškumo. Vienur suklysta dėl Vytauto Petkevičiaus mirties metų: ne 2003, kuomet rašytojas išleido skandalingą romaną *Durnių laivas*, o 2008 m. (p. 209). Kitoje vietoje, p. 271, Petkevičiaus mirimo metai nurodomi tiksliai. Stepo Povilavičiaus slapyvardis yra Vykintas Stp., o p. 107, 117 ir 137 klaidinamai teigiama, kad tai – Jono Povilavičiaus pseudonimas. Stinga tikslumo: Adolfas Juršėnas minimas kaip naujausių Binkio *Raštų* sudarytojas, bet nenurodomas tikslus leidinys (p. 106). Pasitaiko korektūros klaidų. Kai kur nevienodai nurodomi spaudos leidinių bibliografiniai duomenys: tik „Draugas“; kitur priduriama „Mokslas...“ (p. 188–189).

Reziumuodami galime sakyti, kad Urbos veikalas yra vertinga XX a. lietuvių vaikų literatūros mini istorija. Būsima didžioji lietuvių vaikų literatūros istorija neįsivaizduojama be šių solidžių Urbos tyrimų.